

"...SOKAT IS FÁRADTAM,..DE GYÜMÖLCS NÉLKÜL..."

/Péter Katalin: Esterházy Miklós Bp.1985./Magyar História
Életrajzok/ Gondolat Kiadó /

"...ha a ti egyenetlenkedésetek miá a ti
időtökben veszély éri a magyar nemzetet,
mind e világban micsoda emlékezetetek ma-
rad, mind penig Isten előtt micsoda szám-
adással fogtok tartozni..."

/Kemény János/

A XVII. század ma még kevéssé megmagyarozott társadal-
mi jelensége: új mágnás családok tűnnek fel a hatalmukban
megerősödő régiek között, hogy aztán rövid csillogás után
eltűnjenek, visszasüllyedjenek oda, ahonnet jöttek. Már csak
ezért is izgathatta a kortársak és nem kortársak fantáziáját
a Bocskai és Zrínyi között üstökösként felívelő karrier,
Esterházy Miklóse. Csodálat és rosszindulatú pletyka már
akkor is keveredett. A Bethlen Gábor inspirációjára írott
Quaerela Hungariae-ban /1620/ így fogalmaz Alvinci Péter:
Esterházy Miklós "...ki az ő urának, a néhai tekintetes és
nagyságos Mágócsi Ferencnek ügyét elárulta és annak akármí-
nemű halála [után] özvegyét feleségül vevé és pópista
vallasra voná, mely ő gonoszságának és latorságának a nyílt
papokat szerzé oltalmazójának és az evangéliom ellen dühös-
ködni kezdé...". Bethlen is feledve a maga indulását csak
"tegnap gyúrt úrnak" nevezi a rendek előtt. A késői erdélyi
utód, Kemény pedig már büszkén írja, hogy "ez időkben élő
három nagy magyarok" kortársa lehetett, úgymint Pázmányé,
Bethlené és Esterházyé. Három nagyobb politikai ellenfelet
nemigen találhatnánk a korban.

Esterházy némi büszkeséggel védi magát a származására utaló gúnyos célzásokkal szemben, Nádasdy Tamás és Illen-
házy István példájára hivatkozik, akik szintén köznemesi
családból kerültek a nádori székbe. A palatinus-pályák
között nem is annyira ritka az Esterházy-féle felemelke-
dés, - ez több volt mint méltóság, "igen munkás hivatal",
ahogy ő szerette nevezni. A század királyi nádorjelöltjein
végigtekintve látszik: legalább annyit nyomott a latban a
tehetség, rátermettség, mint a vagyon, méltóság. Mégis
szédítő az út, amely a köznemesi származástól alig negyed-
század alatt az országbíróságig, nádorságig, majd az arany-
gyapjas rendjelig vezet.

Azon nemigen vitakozott senki soha, hogy Esterházy-
nak kora legnagyobb politikusai közt a helye, de működésé-
nek mérlegét igencsak különbözőképpen vonták meg. A libe-
rális történetíró nemzedék, így elsősorban első tudományos
életrajzának szerzője, Toldy Ferenc az egekbe emeli, föl-
tétlenül mindenki fölé. A kiegyezés évtizedében megjelenő
háromkötetes munka, két kitűnő historikus Szalay László és
Salamon Ferenc műve, inkább oklevélkiadás, folyamatos össze-
kötő szöveggel, semmint értékelő tanulmány. Mindenesetre
hasonlóképpen gondolkozhattak a nádorról, mint Toldy, bár
munkájuk befejező részével, amely a legizgalmasabb 30-as,
40-es éveket tárgyalta volna, soha nem készültek el. Aztán
sokáig nem történt semmi Esterházy-ügyben, mindössze a
századforduló dokumentum-özönében bukkanhatunk talán fél-
száz Esterházy-levéltre. A legtöbbet máig a két világháború
közötti történész-nemzedék egyik legjelesebbje tette Ester-
házy politikájának megismertetéséért, a hercegi család le-

véltárosa, Hajnal István. Kitűnően szerkesztett dokumentumgyűjteményéből sajnos mindmáig csak egyetlen kötet jelent meg. Az első, és Péter Katalin könyvéig az egyetlen modern és igényes feldolgozás a Szekfű által szerkesztett Magyar Életrajzok sorozatban jelent meg a háború alatt, Csapodi Csaba tollából. Csapodi munkájának nagy hátránya, hogy - egyébként pozitív - értékelését főképpen Erdély és Magyarország viszonyát vizsgálva teszi meg, vagyis könyvének jelentős részében azon ellentmondással birkózik, hogy pozitívan értékelje Bethlent, Rákóczit és a velük szemben álló Esterházyt is.

Péter Katalin mindjárt óriási szemléleti ballaszttól szabadítja meg könyvét, mikor - ténylegesen hasznosítva Hajnal kitűnő aktapublikációját, tanulmányait - a nádort visszahelyezi abba a közegbe, melyben pályája alakult, tervei formálódtak, vagyis a királyi Magyarország sajátos viszonyai közé.

Az új életrajzot elolvasva csak megerősödik érzésünk: ritka, - mondjuk ki - páratlan karrier-történet ez. A második gondolatunk az is lehetne: milyen tipikus és tragikus kelet-közép-európai politikus sors.

1642-ben írja Esterházy az "öreg" Rákóczi egyik főemberének: "...őkegyelme, úgy látom, egy provinciának ura, fejedelme, én pedig egy országnak és annak fejedelmének szolgálja vagyok..." /Tört.Tár. 1882:322./. Lehetetlen e mögött, és a benyújtott nagyszámú opinio mögött nem meglátnunk, amit egyik korábbi értékelője így fogalmazott meg aforisztikusan: uralkodói feladatokat érzett át, uralkodói jogkör nélkül. Vajmi kevés magyar politikus töprengett már

annyit a "haza megmaradhatásán", mint Esterházy, akinek személyes élménye volt a "magyar romlásnak százada". Hányszor írhatta volna le, amit egy levelében panaszol Rákóczinak: "...messze ment az dolog, s rövid az idő, Isten jó volta csak az, az ki ezeket immár jó rendbe veheti...". A nádor a haza védelmének rendeli alá minden tevékenységét, az igen óhajtott háborúnak a "természet szerént való ellenség", a török ellen. Már az 1627-es szőnyi békekötéskor kiderül, bízik ebben: a török 25 éves békekérését nem fogadja el, ne kösse semmi királya és az ő kezét. Levelében is folyton ott bujkál, figyeli a törököt, mikor gyengül, mikor fog hadba a perzsák ellen, s milyen az európai konstelláció. Mégis egész pályáján tehetlenségre van kárhoztatva, ereje szétforgácsolódik: egy rendi intézményt / a nádorságot/ akar olyan magasra emelni, hogy az egyenrangú legyen a külső központi hatalommal. Ezt a hatalmat elfogadta, de nem szerette. Még Rákóczi fejedelemnek is megírja: "őfelsége kegyeletos akarátja s nyilvánvaló parancsolatja ellen, tudom tudja kegyélméd, semmit sem mívelheténk...". / Tört.Tár.1882:139. / Ilyet csak az az ember ír le - főleg potenciális ellenfeleinek -, akinek az ellenkezője is megfordult a fejében. Béccset sem szerette, ha hívták inkább felterjesztést írt, vagy kimentette magát. Ami miatt mégsem bicsaklott meg hífsége: a török. Nem tudott más utat - módot elképzelni a török végleges kiüldözésére. Ezért fontos számára az egész Erdély-kérdés is. Úgy érzi, hogy az erdélyi fejedelmek törökössége az országot fogyasztó politikának legfőbb oka. Ezzel szemben mit ér, ha őt suba alatt biztatgatja a kancellár,

"ha Nagyságod jól megcsapja a törököt, vagy megcsapatja, bizonyos, hogy Nagyságod agyon nem verjük érte..." /Lippay levelét idézi Szekfű = Magyar történet, IV. Bp.1935.³ 157./.

Nem tudja és nem is akarja máshonnan nézni a politikát csak Magyarországról, hiába írja oly sokszor az erdélyi fejedelmeknek, hogy "confidentiat" szeretne, nem "idegenséget".

De hát ő, a törökgyűlölő, hogy is érthetné, amit az "őrálló" fejedelem egyik levelének margójára kanyarít: "A római császár öfelsége mért nem szánja Magyarországot, az egész impériumot, hiszen ha töröknek engedné Magyarországot, a török úgy nem zaklatná... behódolni sem hagyjátok, s nem is oltalmazhatjátok..." /Tört.Tár. 1882:314/. Ezt a feszültséget ő is megélte, a törökre nem mehetett, ehhez sem hivatala, sem hatalma nem volt, s talán sejtette - ahogy Péter Katalin mondja -, hogy Bethlen és Rákóczi talán csak vargabetű a magyar történelemben. Ha sokszor reményvesztetten is, de egész életében a török ellen munkálkodott, ki "mint éh orosz lány nyargalódik köröszkül kasul országunkban, az hol mit elkap hatna"/ Szalay - Salamon: Galanthai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora, Pest, 1866. II.422./.

Még a nagy ellenféllel, a "vörös vitézzel" /Pázmánnyal/ is egyetértének abban, hogy a mindenkori erdélyi fejedelmen is fordítana egy Kelet felé menetelő komoly had. Legfőljebb, ha Pázmány jobban látta az "impérium dolgait", és nem csalatta magát.

A nagy álomból, az önálló nádor irányítása alatti magyar kormányzattól csak ad acta opiniók, sorozatos lemondások és ilyenféle rezignált megjegyzések maradtak: "Az ki az közönseges jónek szolgálni akar, gyűlölni is kell annak magát, mások gyűlölttségét is kell viselni..." /Tört.Tár.1881:671/.

És mégis cselekszik, tesz, szervez, mintha híres mondása nyomában járna: "őrültség semmit nem tennünk, ha mindent nem tehetünk is". Ha apró lépéseit, az opiniók önmagukban nem kivihetetlen ajánlatait összerakosgatjuk, kialakul egy elsősorban nem elméleti, de igen merész gyakorlati koncepció: a Habsburg-magyar viszony új értékelése, a kapcsolat átrendezése. Mindezt, akár a rendiség ellenére is, akár az ausztriai ház ellenére is, az egykori nagy hadjárat reményében. De gyakorlatilag szövetségesek nélkül. A saját és az udvar tehetetlenségének tudata íratja le vele a keserű sorokat utolsó éveiben, a megghiúsult országgyűlés esztendőjében: "sokat is fáradtam már és nem keveset okoskodtam is, de gyümölcs nélkül, mert mi ösztönözhetjük a veteményt, de szent Pálként: deus dat incrementum" /Tört.Tár.1882:322./.

Amikor 1645-ben meghalt, talán mégsem látta reménytelennek az ügy helyzetét, hiszen ekkorra már sokan kijárták Esterházy politikai iskoláját, s - Péter Katalin kifejezésével élve - esterházysták lettek. Koporsója körül a század-közép nagyformátumú politikusai állhattak: Batthyány Ádám, Nádasdy Tamás, Zrínyi Miklós és Wesselényi Ferenc.

Annak idején Péter Katalin könyve indította a Magyar História alapsorozatot is, a "Magyar romlásnak századában". Az az első sorozat legjobb könyvei között van, s ezzel a másodikkal is magasra tette a mércét a Magyar História életrajzírónak. Nem is életrajzot írt a szó hagyományos értelmében, inkább nagyívű történeti esszét. Bár hőségnek legbensőbb mozgatórugóit igyekszik megérteni és megértetni, de nem a részletek esetleg öncélú összerakásának árán.

Ennél jobban szükségét érzi, hogy behatoljon hősei, a XVII. századi magyar arisztokrácia világába. Péter Katalin könyvének minden sora érezteti, Tolnai Gábor félévszázados monográfiája óta nemigen járta be úgy senki a XVII. századi mágnáslét színtereit, mint ő. Szinte huizingai gazdagsággal bomlik ki a barokk társadalom élete; Péter Katalin szereti emblémákhoz kötni ezt az életet /minthogy azokhoz is kötődött/, nála az élet az XVII. századelő Magyarországon, az arisztokrácia világában születésen, pompás lakodalmon, keresztelőkön, templomszenteléseken át vezet a halotti torig. Anélkül jeleníti meg a szerző a nádor közmondásos gazdagságú barokk udvarát, hogy erről kifejezetten írna. Elég ha bárhol felütjük Esterházy Pál gyermekkori naplóját, érezzük, mit jelentett, mit jelenthetett ez a kor emberének.

Esterházy valóságos bölcsőjénél nem az arisztokrácia fiai és lányai állottak, annál inkább a politikus születésénél. Ott asszisztált az akkori Magyarország színe-java. Ezt az apró, de fontos mozzanatot a társadalomtörténész veszi észre, egy egész kor társadalmának ismeretében hasznosíthatja. Ugyanis, a másik novum /hogyan csak párat említünk/, az esterházyisták körének illetően bemutatása; ez szintén egy távlati célú társadalomtörténeti koncepcióra utal: az arisztokrácia nemzedékváltásának politikai hatásaira, s egyáltalán a politikum szférájának a társadalommal való újszerű összekapcsolására, illetve ennek igényére.

A nagyívű társadalmi, politikai - és tegyük hozzá: politikatudományi - megközelítés mellett szívesen alkalmaz-

za a szerző a nálunk még kevésbé ismert mentalitástörténeti elemzést is. Élvezettel ír a kor emberének ruházatáról, tisztálkodásáról, s mindezekről könyvének alapvető mondanivalójának elhanyagolása nélkül. Különösen sikeresnek mondható a különféle levelezések felhasználása: a kitűnően megválasztott idézetek segítségével a nádor legbensőbb életviszonyaiba pillanthatunk be. Péter Katalin mentalitástörténeti elemzéseit nem csupán jó empatikus képesség, hanem frissesség is jellemzi: a rácsodálkozás, az új felfedezésének az olvasóval is megosztott öröme. Különösen a szerző által kedvelt ikonografikus elemzések során érzi ezt az olvasó, mégha esetleg túlzottnak, frivolnak érzi is a jellegzetes szóhasználatot /pl. Dersffy Orsolyának "fantasztikusan jól áll" a kalapja, "örült drágán vásárolták", "idétlenül hívja fel magára a figyelmet", stb./.

Öröme van az olvasónak /legfeljebb a pályatársakat zavarja/, ha olvasható könyvet kap kézhez, s vele együtt tudományt. Péter Katalin ebben a könyvében egyszerre nyújtja mindkettőt, s ez nem kevés. Talán több is mint történet-tudomány, történetírás.

KOKAS KÁROLY